

569) sleduje zložitú názorovú evolúciu mysliteľa, podrobne rozoberá jeho filozofiu reintegrácie, charakterizuje ideu bohočlovečenstva a koncepciu Sofie, jeho gnozeológiu, etiku a estetiku (nehovorí však o sociálno-politických predpokladoch formovania jeho mystického systému v období zosilnenej politickej reakcie). Podľa autora Solovjovova filozofia mala na jednej strane veľký vplyv na rozšírenie a upevnenie náboženskej filozofie, ale súčasne prispela k výraznému uvedomeniu si nevyhnutnosti ďalekosiahlej modernizácie náboženského vedomia a vnášala do ruského náboženského myslenia aj viac zjavne heterodoxných prvkov. O kultúrno-filozofickej nosnosti Solovjovovho myslenia svedčí jeho veľký vplyv na mnohých idealistických filozofov, filozofujúcich teológov, ako aj na básnikov-symbolistov.

Z význačných predstaviteľov metafyzického idealizmu autor analyzuje najmä názory A. Kozlova. Z reprezentantov ruského hegelianstva druhej polovice 19. stor. spomína predovšetkým B. Čičerina (teoreticky závažná bola jeho filozofická reflexia práva a štátnosti), N. Deboľského, P. Bakunina a A. Suchovo-Kobyлина, ktorí predstavovali rôzne varianty široko chápaného hegelianstva.

Tažisko záverečnej časti knihy (*Od národnictva k marxizmu*) tvorí rozbor ideovej evolúcie G. Plechanova. Charakterizujúc jeho tvorbu, A. Walicki zastáva názor, že kľúčom na pochopenie Plechanovovej filozofie dejín, ako aj jeho miesta v dejinách ruského myslenia sú jeho práce o Belinskom (najmä *Belinskij a rozumná skutočnosť*). Zdôrazňuje, že v „plechanovovskom modeli marxizmu“ bola kategória nevyhnutnosti ústredná. Pri rozbere etických

a literárnokritických názorov mysliteľa uvádza, že predovšetkým na príklade umenia Plechanov ukázal heuristickú hodnotu základných princípov historického materializmu. Walického prístup k analýze Plechanovovho filozofického diela, ako aj niektoré jeho hodnotenia poskytujú podľa našej mienky bohatý materiál na diskusiu. V rámci recenzie sa však nemôžeme týmito otázkami podrobnejšie zaoberať.

Predmetom ďalšej analýzy je „legálne národnictvo“ (autor pokladá toto označenie za správnejšie ako „liberálne“, ktoré sa bežne používa) a „legálny marxizmus“ (P. Struve, N. Ziber).

A. Walicki uzatvára svoju knihu vecným rozborom niektorých raných Leninových prác. Vyzdvihuje Leninovo originálne myslenie, tvorivé a nové riešenie problému „osudu kapitalizmu v Rusku“, hlbokú interpretáciu spoločenskej ideológie národnictva a kritiku „legálneho marxizmu“. Poukazuje taktiež na názorové rozdiely medzi Leninom a Plechanovom.

Usilovali sme sa aspoň naznačiť, čo všetko, aký široký a pestrý okruh problematiky zvládol A. Walicki vo svojej knihe. Autorov prístup sa vyznačuje hlbokou fundovanosťou, snahou o historickú objektivitu, o diferencovaný, neschematický prístup ku každému mysliteľovi. Walicki píše so zánietením, vykresľuje živé portréty jednotlivých mysliteľov, má vzácny zmysel pre historickú kontinuitu. Pravda, niekedy vystupujú do popredia atraktívne momenty na úkor detailnejšieho rozboru niektorých čisto filozofických názorov. Sympatickou črtou jeho diela je aj to, že pri vhodnej príležitosti poukazuje na vzájomnú súvislosť ruskej a poľskej filozofickej tradície.

Raisa Kopsová

O GENÉZE KULTÚRY

E. S. MARKARIAN, O genéze ľudskej činnosti a kultúry

Stále zreteľnejšie sa ukazuje, že úlohu pochopiť spoločenský život v celej jeho komplexnosti nemožno riešiť bez koordinácie úsilia všetkých tých špeciálnych vied,

ktorých predmetom je človek, jeho činnosť a produkty tejto činnosti. Pojmové schémy, na základe ktorých sa táto koordinácia bude môcť realizovať, nemožno však vy-

pracovať bez prihliadnutia na výsledky vied, ktorých predmetom sú isté zložité javy, teda bez prihliadnutia na výsledky všeobecnej teórie systémov, kybernetiky a teórie informácií. Len ich pomocou bude možné prekonať doterajší provincializmus jednotlivých spoločenských vied a nahraďiť živelné kontakty reflektovanou koordináciou cieľov a metód skúmania, a čo je nemenej dôležité, i koordináciu tvorenia pojmov v jednotlivých vedeckých disciplínach.

E. S. Markarian vo svojej štúdií *O genéze ľudskej činnosti a kultúry* (Vydavateľstvo Akadémie vied Arménskej SSR, Jerevan 1973) si kladie úlohu prispieť k vypracovaniu metodologického aparátu, ktorý by umožnil postihnúť spoločnosť v komplexnosti jej štruktúr a ktorý by sa tak mohol stať základom adekvátnej integrácie vied o spoločenskom živote. Štúdiá je rozdelená na dve časti. V prvej časti Markarian podáva vymedzenie pojmov *činnosť, spoločnosť, kultúra*; ťažiskom druhej časti je analýza východiskových princípov skúmania genézy ľudskej činnosti a kultúry.

Podat' adekvátnu charakteristiku ľudskej činnosti je možné len na pozadí pojmov, ktoré dovoľia vidieť ľudské konanie ako jednu zo špecifikácií činnosti organických systémov vôbec. Markarian zastáva názor, že „pojem činnosti v“ najširšom zmysle možno vymedziť ako informačne zacielenú aktivitu živých systémov, ktorá sa formovala na základe ich vzťahu k okolitému prostrediu s cieľom sebazáchovy“ (s. 13). Pritom osobitne zdôrazňuje, že činnosť je vždy spôsobom adaptácie na prostredie, pretože len na základe adaptácie možno realizovať primárny cieľ všetkých živých systémov, ktorým je zachovanie a zvýšenie úrovne svojej organizácie. Ľudskú činnosť potom Markarian definuje ako „svojou povahou sociálnu aktivitu ľudí, programovanú a realizovanú mechanizmami kultúry“, alebo stručnejšie ako „sociokultúrne zacielenú aktivitu ľudí“ (s. 14).

V prácach, ktoré pristupujú k problému

ľudskej činnosti bez dostatočne vyjasnenej teoretickej perspektívy, sa často pojmom adaptácia charakterizuje výlučne činnosť živočíšnych organizmov a špecifickosť ľudskej činnosti sa vidí vo výrobe. Výroba však nie je samoúčelná, ale je vždy špecifickým prostriedkom adaptácie ľudí na okolité prostredie. Činnosť, ktorá by nebola koordinovaná s podmienkami systému a prostredia, by viedla k rozrušeniu systému. Adaptácia sa neprejavuje len na úrovni individua, ale charakterizuje aj vlastnosti samého typu organizácie ľudskej spoločnosti.

Horizont, na pozadí ktorého vymedzujeme význam pojmu kultúry, závisí vždy od sféry dosahu ľudskej činnosti. V súčasnosti sa ukazuje nevyhnutným koncipovať pojem kultúry tak, aby zachytil nielen „individuálne-neopakovateľné charakteristiky života ľudí, späté s podmienkami ich pozemského prostredia“, ale aj „typ životnej činnosti, ktorý pri výskyte zodpovedajúcich podmienok môže vzniknúť aj na iných nebeských telesách“ (s. 25). Kozmická perspektíva, v ktorej sa pohybuje dnešné myslenie, si vyžaduje uvažovať o pojme kultúry na troch úrovniach abstrakcie. Na prvej úrovni má pojem zachytiť čisto pozemské formy kultúry, na druhej tie kultúry, ktorých predpokladom je činnosť bytostí podobajúcich sa svojou biologickou organizáciou pozemským formám života, a konečne na tretej úrovni sa usilujeme pojmovo zachytiť všetky mysliteľné formy kultúry. To však ešte neznamená, že si nevšímame akýkoľvek materiálny substrát. Kultúra je špecifickou formou boja o negentropiu a ako taká nadväzuje na biologický typ organizácie. Markarian vidí „podstatu kultúry v schopnosti živých bytostí, zjednotených v stálych kolektívoch, vypracovať systém prostriedkov a mechanizmov adaptácie na prostredie a zachovania spoločenského života, ktoré nie sú potenciálne dané biologickým typom organizácie“ (s. 37). Problém adaptácie nie je len problémom interakcie spoločnosti s prírodným prostredím, ale aj problémom

regulácie interakcie individuí, ktoré vytvárajú kultúru. Z tohto hľadiska potom aj ideály, duchovné hodnoty a ciele správania sa nadobúdajú technologickú povahu a stávajú sa prostriedkom regulácie a stimulovania činnosti členov spoločnosti.

Kultúra je komplexný produkt osobitého typu organizácie. Systematická komparácia biologických a sociokultúrnych systémov ukazuje, „že ani používanie nástrojov, ani zložitá špecializácia činnosti v pospolitosti, ani schopnosť odovzdávať mimogeneticky získané informácie z generácie na generáciu . . . samy osebe neznamenajú prítomnosť kultúry, pretože spomenuté charakteristiky sa môžu dosiahnuť prostriedkami a mechanizmami vypracovanými v rámci čisto biologického typu organizácie“ (s. 49).

Pojem kultúry nemožno stotožňovať ani s pojmom ľudská činnosť, ani s pojmom spoločnosť. Kultúra ako systém prostriedkov a mechanizmov ľudskej činnosti je svojou povahou mimobiologická, ľudská činnosť je vždy syntézou biologických i mimobiologických zložiek a spoločnosť v najširšom slova zmysle možno vymedziť ako celostný kolektívny subjekt činnosti. Ľudskú činnosť ako sociokultúrne zameranú aktivitu je teda potrebné skúmať z troch rozdielnych hľadísk: 1. z hľadiska subjektov činnosti; 2. z hľadiska sfér a predmetov činnosti; 3. z hľadiska spôsobu činnosti. V nadväznosti na tieto tri konštruktívne momenty ľudskej činnosti možno potom vyčleniť základné štruktúrne prierezy spoločnosti, adekvátne zariadení jednotlivé jej zložky, a tým vymedziť aj oblasti skúmania jednotlivých spoločenských vied. Podľa Markariana sa pri skúmaní sociálneho systému stretávame s troma triedami prvkov: 1. subjekty ľudskej činnosti — jednotlivci, kolektívy; 2. vzťahy medzi subjektmi dané typmi a sférami ich činnosti; 3. mechanizmy a prostriedky regulácie ľudskej činnosti.

Predpokladom skúmania genézy ľudskej spoločnosti je metodologicky adekvátne rozčlenenie totality spoločenského života.

Problém genézy sa doteraz zvyčajne chápal ako problém antropogenézy a sociogenézy, zanedbával sa problém genézy kultúry. Riešiť problém genézy spoločnosti ako celku si predovšetkým vyžaduje určiť geneticky primárnu štruktúrnú jednotku spoločenského života, t. j. jednotku, ktorá sa rozvinie do spoločenského systému v celej svojej mnohorozmernosti.

Mnohí bádatelia odmietajú problém geneticky primárnej jednotky spoločenského života. Podľa ich názoru všetky základné charakteristiky spoločnosti sa navzájom predpokladajú, takže ani jednu z nich nemožno vyčleniť ako geneticky primárnu. Pritom však treba rozlišovať, lebo geneticky primárna jednotka nemusí byť najcharakteristickejšia. Zanedbanie tohto rozdielu zvyčajne vedie k odmietnutiu genetickej analýzy ľudskej kultúry. Typickým príkladom je koncepcia E. Cassirera, ktorý definuje človeka ako animal symbolicum. Táto koncepcia dovoľuje síce pochopiť, akým spôsobom je organizovaná a programovaná ľudská činnosť, ako prebieha apercpcia sveta a ako sa individuálna skúsenosť mení na kolektívnu, nedovoľuje však pochopiť, prečo človek nadobudol schopnosť operovať symbolmi.

Genetická analýza bude možná len vtedy, ak objasníme štruktúru ľudskej činnosti. Ľudská činnosť sa javí v dvoch základných dimenziách — ako vzťah medzi etapami činnosti nasledujúcimi po sebe a ako vzťah medzi rôznymi typmi a sférami ľudskej činnosti. Historický materializmus vychádza práve z druhého ponímania štruktúry činnosti a za základnú štruktúrnú jednotku považuje sféru materiálnej produkcie. Markarian zdôrazňuje, že materiálna produkcia tu nie je postavená pred individuálne vedomie (psychiku), ale pred rozličné formy duchovnej produkcie. Vedomie a formy duchovnej produkcie sú elementmi z rozdielnych štruktúrnych rovín spoločenského života. Vedomie je jedným z univerzálnych prostriedkov regulácie ľudskej činnosti. To znamená, že „pojem práce možno aplikovať

len na tie typy činnosti, ktoré sú tak či onak charakterizované účelným, t. j. vedomým pôsobením na objekt" (s. 121). Problém genézy vedomia možno v rámci historického materializmu chápať len ako problém stimulov jeho vzniku. Týmto stimulom sa predovšetkým javí výrobou sprostredkovaný vzťah človeka k prírode. Vznik vedomia bol podnietený roztrhnutím prírodných zväzkov medzi bytosťami, ktoré sa prestali chápať prostredníctvom mechanizmov daných biologickým typom organizácie. Toto pretrhnutie prírodných pút medzi ľuďmi bolo spôsobené objavením pracovných nástrojov. Práve pracovné nástroje umožnili transformáciu biologických typov komunikácie na také typy, ktoré sú charakteristické pre človeka a spoločenstvá ľudí.

Markarianova analýza pojmu kultúry sa pohybuje na veľmi vysokom stupni abstrakcie. Len stručne načrtáva spôsob konkretizácie tohto pojmu, t. j. prechod k lokálnym a historicky daným typom kultúry. Okrem všeobecných faktorov genézy osobitných kultúr (interakcia so špecifickým prostredím) hrá dôležitú úlohu aj sedimentovanie „mimologickej informácie v pamäti rozličných jazykových spoločenstiev“ (s. 136). Markarian upozorňuje na dôležitý rozdiel medzi logickým a jazykovým modelovaním sveta, na to, že je potrebné konkrétne skúmať vplyv mimologických informácií (sedimentovaných v prirodzenom jazyku) na správanie ľudí.

Markarian chce demonštrovať svojou štúdiou plodnosť komplexného prístupu ku skúmaniu spoločnosti a na konkrétnom

príklade — skúmaní genézy kultúry — ukazuje, že štruktúrna a genetická metóda si nekonkurujú, ale navzájom sa dopĺňajú a obohacujú.

Výsledky, ku ktorým Markarian dospel, sú zároveň účinným argumentom voči výhradám mnohých filozofov, ktorí v „aplikácii“ pojmov z teórie systémov kybernetiky vidia redukcionizmus, zanedbávanie špecificky „ľudského“. Pravda, je možné, že pokus chápať spoločnosť v pojmoch systému a štruktúry, ako ich vymedzuje všeobecná teória systémov a kybernetika, je pseudoidentifikácia, ktorá sa azda podobá takej, ktorú realizovali naturalistické koncepcie skúmajúce spoločnosť v horizonte pojmov vypracovaných darwinovskou biológiou. Domnievame sa však, že problém nemožno stavať len v takej všeobecnej filozofickej rovine, ale že treba prihliadnúť aj na to, nakoľko je táto pseudoidentifikácia (či už domnelá, alebo skutočná) efektívna, nakoľko je schopná priniesť spoločnosti nové poznatky o živote. Veď dejiny vedy ukazujú, že vývin poznania vždy viac brzdili pseudodiferenciácie (hypostazovanie „kvalitatívnych odlišností“) ako pseudoidentifikácie (zanedbávanie „kvalitatívnych odlišností“). Z hľadiska dynamiky vývinu konkrétnych vied pseudoidentifikácia a pseudodiferenciácia nie sú „chybami“ na rovnakej úrovni, pretože majú rozdielnu heuristickú hodnotu. Pseudoidentifikácie ľahšie ustupujú tlaku empirie (ak si môžeme pomôcť Popperovým výrazom, sú ľahšie falzifikovateľné), ale voči pseudodiferenciáciám je empiria prakticky bezmocná.

František Novosád

FILOSOFIE A OTÁZKY KOMUNISTICKÉ VÝCHOVY

Z. A. APRESIAN A KOL., *Filosofie a otázky komunistické výchovy*

Jestliže se po krizovém období v naši vydavatelské činnosti úspěšně podařilo překonat nános revizionistických a buržoazních vlivů v oblasti základních učebnic marxisticko-leninské filosofie, pak v oblasti metodologických příruček zůstává pro

učitele základním zdrojem bohatá původní sovětská produkce.

Metodologická literatura pro vyučování společenských věd má v Sovětském svazu bohatou tradici. Vynikající, i u nás používané jsou například metodické příručky